

[gepubliceerd in *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 28 (1): 41-43 (2001)].

MENSVIJANDIGE CULTUUR

Sjaak van der Geest

Toen ik Jules Henry's boek *Culture against man* ging lenen in de bibliotheek van mijn instituut, werd ik in drie opzichten bevestigd in mijn vermoeden dat dit een *ongekend* boek is. Ten eerste bleek het nog geen streepjescode te hebben wat er op duidt dat het minstens vier en half jaar niet is uitgeleend. Ten tweede stonden er ook geen 'streepjescodes' in de tekst, een teken dat het waarschijnlijk nooit door een bezeten lezer is doorgeploegd. Ten derde toonde het boek – een pocketuitgave – na 35 jaar nog geen enkel spoor van slijtage.

Dat het *ongekend* is, mag dan duidelijk zijn, maar is het ook een meesterwerk? Ik aarzel. Wat mij indertijd vooral aansprak was de titel. Hier was een boek van een antropoloog die het niet op cultuur begrepen had. Ik opende het. De auteur begint met een beschrijving van een lieflijk uitzicht vanuit zijn raam. Het is april 1962: geel-groene blaadjes verschijnen aan de takken van een wilg en het perzikboompje dat zijn vrouw geplant heeft, is nu al tien voet hoog. "It seems scarcely possible that the world should be in the state I describe in this book."

"Dit boek" gaat over zijn eigen land, de Verenigde Staten van Amerika. Het is het verhaal van een antropoloog die de eenvoud van het leven in een 'primitieve cultuur' (zijn woorden) heeft geproefd en bij thuiskomst bevangen wordt door onbehagen: de overproductie van nodeloze consumptie-artikelen, de 'pecunizatie' van de maatschappij, en de 'philosophical system of advertising' vervullen hem met twijfel en afkeer. Bovendien is het de tijd van de Koude Oorlog, die op een vreemde manier uitstekend past in deze advertentiecultuur.

Was Henry – hij is in 1969 overleden - een zwartgallig romanticus? Een salonpessimist? Een moralist? Zo'n antropoloog die in de anale fase van zijn veldwerk is blijven steken? Misschien. Wat mij getroffen heeft in zijn *visie*: de mensvijandigheid van de cultuur die wij mensen zelf tot stand hebben gebracht. Het is een visie die telkens de kop op steekt, maar zelden wordt toegelicht en hard gemaakt met etnografische details.

Het woord 'onbehagen' viel even geleden. Freud drukte in 1929 zijn twijfels over 'de cultuur' uit in zijn essay *Das Unbehagen in der Kultur*, dat hij aanvankelijk *Das Unglück in der Kultur* had willen noemen. De cultuur als spel- en pretbederver die overal hekken plaatst. Bron van angst en frustraties voor zwakkelingen en van hypocrisie en bedrog voor degenen die zich niet laten kisten. De regels van Elsschots 'Huwelijk' komen ongenodigd naar boven: ... "want tussen droom en daad staan wetten in de weg en praktische bezwaren." De echtgenoot blijft gevangen in zijn huwelijk en bereikt geen "ander lief in enig ander land: Hij eindigt uitgeblust, "bewegingsloos en zwijgend bij het vuur gezeten".

Lévi-Strauss maakt in zijn *Tristes Tropiques* een mooie woordspeling. Beschaving, schrijft hij, wordt gewoonlijk gezien als de beste weg naar overleving in het universum, maar wat het eigenlijk doet is entropie veroorzaken, inertie. De studie die zich met dit proces van disintegratie in zijn meest ontwikkelde vorm bezighoudt zou geen 'antropologie' maar 'entropologie' genoemd moeten worden. Entropie is natuurlijk een metafoor en de Franse wijsgeer/antropoloog hoedt zich ervoor precies uit te leggen wat hij bedoelt, maar ik denk hem begrepen te hebben: zoals het inherent

is aan materie om uiteen te vallen, zichzelf te vernietigen zo bevat cultuur ook die tendens om kapot te maken waar het voor ‘gemaakt’ is: *menselijk* leven.

Jules Henry licht de mensvijandigheid van de Amerikaanse cultuur toe aan de hand van de wijze waarop ouders met hun kinderen omgaan en verzorgers met ouderen. Zijn methode is een mengeling van antropologie en psychologie. Vijfhonderd uur heeft hij gekeken naar het dagelijks leven in twee gezinnen met een psychotisch kind. De cultuur in de twee huishoudens wordt onbarmhartig ontleed als “pathways of madness” (tevens de titel van een van zijn andere boeken). De psychoses van de kinderen zijn het eindresultaat van alles wat er verkeerd kan zijn met een cultuur: het onvermogen van ouders om te communiceren met hun kind wegens allerlei sociale en culturele obsessies.

Het tweede etnografische verhaal is zo mogelijk nog triester. Ouderen worden genummerd en opgeborgen in instituties, waar zij misschien wel redelijk voorzien worden van de materiële zaken die een mens nodig heeft om in leven te blijven, maar voor de rest beroofd wordend van alles wat zij eigenlijk *zijn*. Henry beschrijft het systeem als een ‘val’ waar niet meer uit te ontsnappen valt, een omgekeerde *Midsummer Night’s Dream*, een pathogenische metamorfose’.

Routinization, inattention, carelessness, and the deprivation of communication – the chance to talk, to respond, to read, to see pictures on the wall, to be called by one’s name rather than ‘you’ or no name at all – are ways in which millions of once useful but now obsolete human beings are detached from their selves long before they are lowered into the grave [p.393].

Anno 2000 klinken deze woorden gedateerd. Dat komt omdat Henry’s pessimistische visie op cultuur en maatschappij grotendeels is ‘uitgekomen’. In 1963 waren deze woorden nog voorspellend: Cultuur als een val, een gevangenis zoals Paranesi die getekend heeft.

Henry, Jules
1963 *Culture against man*. New York: Random.